

**PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH DOTYCZĄCY OŁTARZA
BOCZNEGO MATKI BOŻEJ Z LOURDES Z KOŚCIOŁA ŚW. JAKUBA
APOSTOŁA W PIEKIELNIKU**



WOJEWÓDZKI URZĄD
OCHRONY ZABYTKÓW W KRAKOWIE
DELEGATURA NOWY TARG
DZIEŁO ZE STANOWISKIEM KONSERWATORSKIM
K: 04.01.2023
Z DNIA 04.01.2023 JH

Opracowanie:

mgr Joanna Babraj – Mędrala
dr hab. Paweł Pencakowski

Z up. Małopolskiego Wojewódzkiego
Konservatora Zabytków
Joanna Babraj-Mędrala
Kierownik
konservacja dzieł sztuki
nr dyplomu: 6772
tel. 502 526 581

Joanna Babraj-Mędrala

KRAKÓW
wrzesień 2023

JOANNA BABRAJ-MĘDRALA
KONSERWACJA DZIEŁ SZTUKI
37-500 Jarosław, ul. Anny Jenke 2
tel. 502 526 581
NIP 6762269790, REG. 181018028
e-mail: babrajjoanna@gmail.com

SPIS OPRACOWANIA:

- I. DANE INWENTARYZACYJNE OBIEKTU/2**
- II. OPIS OBIEKTU ORAZ ZAGADNIENIA HISTORYCZNE/ 3**
- III. STAN ZACHOWANIA I PRZYCZYNY ZNISZCZEŃ/ 6**
- IV. BADANIA STRATYGRAFICZNE / 11**
- V. WNIOSKI I ZAŁOŻENIA KONSERWATORSKIE/ 23**
- VI. PROPONOWANE POSTĘPOWANIE KONSERWATORSKIE, OŁTARZ BOCZNY
MATKI BOŻEJ Z LOURDES Z KOŚCIOŁA ŚW. JAKUBA APOSTOŁA W PIEKIELNIKU/
24**
 - Struktura ołtarzowa/24
 - Figury ołtarzowe, drewniane, złożone i polichromowane/ 25
 - Obraz z ołtarza bocznego / 27
- VII. DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA PRZED KONSERWACJĄ/27**

I. DANE INWENTARYZACYJNE OBIEKTU

<u>OBIEKT:</u>	<ul style="list-style-type: none"> • Ołtarz boczny Matki Bożej z Lourdes, ściana północna nawy (lewa)
<u>LOKALIZACJA:</u>	Woj. małopolskie, gmina Czarny Dunajec, powiat nowotarski, Piekelnik 331, 34-472 Piekelnik
<u>CZAS POWSTANIA:</u>	przełomie XVIII i XIX wieku
<u>AUTOR:</u>	nieznany
<u>MATERIAŁ I TECHNIKA:</u>	<p>Drewniana konstrukcja ołtarzowa pokryta pierwotnie monochromią wielokrotnie przemalowywaną (trzykrotnie), obecnie w kolorze jasnej zieleni z wyróżnieniem architektonicznych podziałów ciemną zgaszoną czerwień. Całość kompozycji ołtarzowej została zawarta w jedno osiowej formie o dwu kondygnacyjnym retabulum.</p> <p>Drewniany i polichromowany architektoniczny ołtarz kolumnowy, dekorowany został rzeźbami i snycerskim ornamentem (złoconym i srebrzonym), z obrazami w prześwicie górnym oraz dwoma obrazami – zasuwkami i pełnoplastyczną, dwupostaciową grupą Matki Boskiej z Lourdes i (św.) Bernadetty Soubirous. Retabulum stoi na wysokiej, murowanej, tynkowanej i malowanej mensie sarkofagowej. Tabernakulum w formie drewnianej skrzynki, półkoliście wybrzuszone od frontu, zakończone profilowanym gzymsem. Drzwiczki o kształcie stojącego prostokąta zamknięte ostrołukiem z malowanym gorejącym sercem, flankowane płaskorzeźbioną winną latoroślą. Tabernakulum ujęte dwiema figurami klęczących na obłokach aniołów. Pierwsza kondygnacja flankowana dwiema parami pilastrów, zewnętrzna o kanelowanych trzonach. Przed wewnętrzną parą stoją dwie kolumny o kapitelach kompozytowych, przed zewnętrzną ustawione są figury św. Stefana i św. Władysława. Podpory dźwigają pełne belkowanie z silnie wysuniętym gzymsem, wyłamane pod kątem w partii kolumn, przerwane pośrodku. W polu centralnym nisza w formie stojącego prostokąta o ściętych górnych narożach ujęta profilowaną ramą, z grupą rzeźbiarską Matki Boskiej z Lourdes i Bernadety Soubirous. W górnej partii nisza dekorowana zwisami owocowo-kwiatowymi. Pierwsza kondygnacja ujęta uszami utworzonymi z akantu i karbowanej wstęgi. Druga kondygnacja flankowana parą kolumn oraz parą figur św. Marka i św. Mateusza na cokołach. Podpory dźwigają pełne belkowanie z silnie wysuniętym gzymsem, wyłamane na ich osi, przerwane nad polem środkowym. Na belkowaniu dwie figurki aniołków, pośrodku na wsporniku figura Chrystusa w glorii, pośród obłoków. W polu obraz Chrystusa Dobrego Pasterza w formie leżącego prostokąta o ściętych narożach, w ramie. Druga kondygnacja ujęta uszami utworzonymi z akantu.¹</p>
<u>WPIS DO GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTEKÓW:</u>	Gminna ewidencja zabytków gminy Czarny Dunajec, miejscowość Piekelnik, Kościół parafialny p.w. Św. Jakuba Apostoła, Nr. ewid. działki 10464, katalog Piekelnik Architektura nr 26
<u>WŁAŚCICIEL:</u>	Parafia Rzymskokatolicka p.w. Św. Jakuba Apostoła w Piekelniku, reprezentowana przez Proboszcza ks. Zygmunt Hopciaś
<u>AUTORZY OPRACOWANIA:</u>	mgr Joanna Babraj – Mędrala
<u>AUTOR OPISU I ZAGADNIEN HISTORYCZNYCH:</u>	dr hab. Paweł Pencakowski profesor ASP w Krakowie

¹ <https://sdm.upjp2.edu.pl/dziela/oltarz-boczny-77>

II. OPIS OBIEKTU ORAZ ZAGADNIENIA HISTORYCZNE

OLTARZ BOCZNY MATKI BOŻEJ Z LOURDES W KOŚCIELE PARAFIALNYM ŚW. JAKUBA APOSTOŁA STARSZEGO W PIEKIELNIKU. MATERIAŁ Z ZAKRESU HISTORII SZTUKI

Oprac. dr hab. Paweł Pencakowski
profesor ASP w Krakowie

Przy północnej ścianie korpusu kościoła Św. Jakuba Apostoła Starszego w Piekielniku stoi drewniany i polichromowany architektoniczny ołtarz kolumnowy, dekorowany rzeźbami i snycerskim ornamentem, z obrazami w prześwicie górnym oraz dwoma obrazami – zasuwkami i pełnoplastyczną, dwupostaciową grupą Matki Boskiej z Lourdes i (św.) Bernadetty Soubirous. Retabulum stoi na wysokiej, murowanej, tynkowanej i malowanej mense sarkofagowej, wzniesionej – jak się wydaje – w czasie budowy kościoła piekielnickiego. Nastąpiło to w latach 1882-1884; chodziło o to by ustawić na niej wspomnianą nastawę, sprowadzoną, jak wynika z miejscowej tradycji, z kościoła Św. Łukasza Ewangelisty w Lipnicy Wielkiej.

Optyczną podstawę struktury stanowi predella, przy której, na osi środkowej znajduje się osiemnastowieczne, późnobarokowe architektoniczne tabernakulum z obrotowym urządzeniem pozwalającym eksponować monstrancję, lub ją przesłaniać. Na jej drzwiczkach widnieje plastyczne gorejące serce. Front z cokołem, trzonem i gzymsem zarysowany jest miękką linią. Wypukły front tabernakulum zdobią klasycyzujące ornamenty z motywami kłosów zboża i winnej latorośli. Tabernakulum nie jest powiązane z predellą, ani pod względem konstrukcyjnym, ani jak chodzi o budowę formy. Stoi ono bezpośrednio na mense. Po jego bokach ustawione są (obecnie) figury kłęzących aniołów.

Z obu stron partii cokołowej ołtarza znajdują się dwie pary cokołów o klasycznej artykulacji, z płycinami, gzymsami i nasadnikami. Płyciny zdobią snycerskie rozety z liśćmi akantu. Cokoły zewnętrzne są wysunięte do przodu; znajdują się na nich dwie, stanowiące komplet, snycerskie figury pełnoplastyczne przedstawiające świętych królów – węgierskich - Stefana i Władysława. Na cokołach wewnętrznych stoją dwie kolumny o niekanelowanych, pozłożonych trzonach z kapitelami zbliżonymi do korynckich. Za kolumnami rozpościera się płaska elewacja pierwszego piętra ołtarza. Jest ona artykułowana zdwojonymi pilastrami kanelowanymi z kapitelami pokrytymi liśćmi akantu. Dochodzą do tego lizeny, na których znajdują się pionowe ornamentacje w postaci neoklasycznej plecionki z rozetą pośrodku. Nad kapitelami kolumn i pilastrów oraz nad lizenami rozpościera się belkowanie, złożone z architrawu, fryzu i gzymsu nad kolumnami i pilastrami oraz samego gzymsu nad lizenami. Belkowanie nad kolumnami ma układ rombowy. Gzyms jest nazbyt wysunięty w proporcji do pozostałych elementów belkowania. Belkowanie jest rozerwane na osi ołtarza.

Prześwit środkowy z rzeźbiarską grupą Matki Boskiej z Lourdes ma profilowanie o klasycznym wykroju oraz trójboczne zamknięcie. Obie figury są pełnoplastyczne, polichromowane i złożone. Mają one własne podstawy. Cała dwupostaciowa kompozycja jest asymetryczna. „Pani z groty massabielskiej” ukazana jest frontalnie, w delikatnym kontrapoście, jako stojąca na spłaszczonym usypisku głazów. Ma na sobie bogate, drobno fałdowane szaty” suknię spodnią z długimi rękawami, przepasaną błękitną szarfą, której końce opadają do kolan oraz długi welon, spływający z głowy na ramiona i prawie do ziemi z tyłu postaci. Spod szaty wystają czubki złocistych trzewików, na których widoczne są rozkwitłe róże. Jej dłonie złożone są do modlitwy; trzyma w nich różaniec. Głowa na długiej szyi ma klasyczne formy. Owalna twarz o regularnych, klasycznych rysach pozbawiona jest silniejszego wyrazu. Oczy są uniesione, nos

długi, prosty, brwi regularne. Głowę otacza aureola z dwunastoma pięcioramiennymi gwiazdami. Bernadetto klęczy przy prawym boku Marii; ujęta została z trzech czwartych. Jest to pulchna dziewczynka, unosząca lekko głowę oraz ugięte w łokciach ręce, w których trzyma różaniec. Jej szata jest ciemno-bordowa, fartuch błękitny, chusta na głowie biała. Dochodzi do tego wierzchnie okrycie spowijające na krzyż korpus panienki. Twarz jest okrągła, włosy ciemne, karnacja intensywna i wyrazista: rumieńce, brwi, oczy nadają jej głowie i twarzy naturalny charakter. Jej oczy są uniesione ku Matce Boskiej. Postacie i ich szaty są polichromowane; malatura ma charakter profesjonalny, ornamentacja bogata. Całość przedstawienie odzwierciedla relacje Bernadetty Soubirous oraz zgodne jest z artystycznymi interpretacjami obu postaci. W swoistej konwencji kompozycja ta jest zupełnie prawidłowa, logiczna i prezentuje wysoki poziom rzemiosła.

Przez instalację obu wspomnianych figur, prześwit środkowy w omawianym ołtarzu został przekształcony we wnętrze słynnej pirenejskiej groty w miejscowości Lourdes, przy czym charakter tamtego miejsca znikł z powodu wyłożenia niszy niebieskim materiałem pozbawionym wyrazu artystycznego i związku z treścią przedstawienia.

Wspomniany prześwit centralny otaczają od góry snycerskie girlandy owocowe z kampanulami wiszące na taśmach oraz podobnie zaprogramowane czworoboczne zestawy owoców. Po bokach pierwszej kondygnacji nastawy znajdują się wysokie, ażurowe uszy ornamentalne, cięte trójwymiarowo, złożone z gałęzi oraz liści akantu oraz wijących się wstęg o pomarszczonej powierzchni.

Druga kondygnacja jest również płaska. U podstawy mamy tam zestaw czterech cokołów, takich jak te w predelli, tylko mniejszych, a nad kolumnami znajduje się belkowanie, pełne nad podporami i lizenami, rozerwane na osi. Struktura ta jest pomniejszonym i zredukowanym odwzorowaniem predelli, z tym że belkowanie nad kolumnami nie jest ustawione rombowo. Pośrodku znajduje się malowany na płótnie obraz w oktagonalnej, profilowanej ramie. Przedstawia on Chrystusa – Dobrego Pasterza w otwartym pejzażu; jest On otoczony dwunastoma owcami. Otacza go ośmioboczna rama o klasycznej ornamentacji. Po bokach drugiej kondygnacji znajdują się snycerskie uszy ornamentalne o formach zbliżonych do uszu dolnych, ale zredukowanym programie zdobniczym (nie ma wstąg) i wielkości. Po bokach kolumn, na wysuniętych cokołach, stoją dwie figury świętych, stanowiących (w pewnym uproszczeniu) wzajemne lustrzane odbicia. Są to z całą pewnością postacie w. Augustyna oraz św. Hieronima, co potwierdzają ich atrybuty, odpowiednio - dziecko z naczyniem z wodą i lew. Nad wyłamaniem belkowania, na chmurkach, zasiadły nagie putta; są również – grosso modo – wzajemne lustrzane odbicia. Ta część architektonicznej nastawy ozdobiona jest snycerskimi ornamentami o charakterze

Na osi środkowej ołtarza znajduje się architektoniczny nasadnik, nad którym widnieje ażurowa kompozycja. Składa się na nią półpostać Boga-Ojca, wyłaniającego się z kolistego kręgu obłoków, z wychodzącymi z niego promieniami. Ukazuje się to wszystko nad linearnym łukiem pełnym, ozdobionym ażurowymi gałęziami i liśćmi akantu. Figura ta wraz ze wspomnianą obudową widoczna jest na tle dużego okna, zamkniętego łukiem pełnym.

Wspomniane wyżej elementy składowe retabulum pochodzą z różnych epok, wstępne zapoznanie się z nimi prowadzi do wniosku, że struktura architektoniczna była zestawiana z heterogenicznymi elementami i przerabiana oraz restaurowana w technikach malarskich i pozłotniczych. Obecnie wypada dokonać rozwarstwienia zabytku w formie roboczej hipotezy,

którą należy zweryfikować w czasie prac konserwatorskich. Przedstawię zatem poszczególne części składowe retabulum w kolejności powstawania.

A. Elementy powstałe około połowy w. XVIII.

Najstarsze w omawianym retabulum są, późnobarokowe uszy ornamentalne w obu kondygnacjach (a być może również nad zwieńczeniem). Prezentują one wysoki poziom pod względem koncepcyjnym jak i realizacyjnym. Osiemnastowieczną formę ma również tabernakulum z obrotową konstrukcją wewnątrz (ale nie jego snycerski ornament).

Ornamenty te były – jak można mniemać częścią innego retabulum, a w omawianym wykorzystano je wtórnie. To samo może dotyczyć tabernakulum.

B. Przełom XVIII i XIX wieku.

Z tego czasu pochodzi z całą pewnością grupa snycerskich figur i ornamentów. Pełnoplastyczne figury są jednolite stylowo, rzeźbione fachowo, choć dosyć sztywno, malowane (zapewne kilkakrotnie). Jak wspominałem tworzą one cztery pary, zestawione na ogólnej zasadzie wzajemnych lustrzanych odbić; jest też pojedyncza rzeźba w zwieńczeniu. Te pary to – dwaj święci królowie węgierscy, dwaj Ojcowie Kościoła łacińskiego², dwa anioły klęczące na obłokach (na mensie) i dwa siedzące na nich (w zwieńczeniu. Dochodzi do tego półpostać Boga Ojca pośród wieńca z chmur. Mają one bogate formy i sporo wyrazu. Prezentują cechy sztuki przełomu XVIII i XIX wieku. Łączą w sobie tradycję późnego baroku (fałdy ahistorycznych szat Ojców Kościoła ich fizjonomie, obłoczki u stóp aniołów) z neoklasyczną sztywnością póz i gestów, z kolistą formą glorii z chmur i promieni wokół Boga Ojca, jak też z przejawami wczesnego, protoromantycznego historyzmu (np. zbroje i korony świętych węgierskich).

Z okresem przełomu wspomnianych stuleci łączy się zapewne obraz Chrystusa Dobry Pasterz, na co wskazuje jego kadr, kompozycja i kolorystyka. Samo malowidło mogło powstać w oparciu o jakąś nowożytną grafikę (późnorennesansową bądź manierystyczną)

Do tego samego okresu należą wszystkie ornamentacje snycerskie zdobiące retabulum: girlandy, rozety, liście akantu itd., oraz ornamentacje pokrywające tabernakulum. Prezentują one sprymitywizowane formy klasycystyczne.

Na pograniczu schyłkowego baroku, oświecenia i romantyzmu zaliczyć można również obramowanie prześwitu górnego, a przede wszystkim kolumny i pilastry oraz artykulację architektoniczną retabulum, w której dynamizm (rombowe elementy nad kolumnami) można opisać jako trwanie form barokowych, jednak bez zrozumienia ich tektoniki i wycucia proporcji.

C. Lata osiemdziesiąte w. XIX (?)

W tym czasie nastąpiły: przeniesienie retabulum z Lipnicy Wielkiej do nowo zbudowanego kościoła w Piekelniku, połączone ze zmianą wezwania ołtarza na Matki Boskiej z Lourdes. Łączyło się to z zakupem grupy figuralnej Matki Bożej i św. Bernadetty Soubirous. Kult Matki Boskiej

2 Nie ma tu żadnych wątpliwości. Dziecko z naczyniem (zawierającym wodę morską), to atrybut św. Augustyna. Lew, który przycupnął u stóp św. Hieronima jest z kolei jego atrybutem. Hipotezy że są to dwaj Ewangeliści należy odrzucić. Tego rodzaju figury wykonywano w cechowych warsztatach jako „formularze”: uogólnione postacie świętych, którym dodawano w zależności od potrzeb rozmaite atrybuty. Z tego względu ci w Piekelniku nie mają infuły (Augustyn) ani kapelusza kardynalskiego (Hieronim). Rzeźby takie można je było oferować jako zakonników, apostołów, świętych laików itd.), dodając stosowne atrybuty. To samo dotyczy dwóch świętych królów węgierskich. Figury te mogły być oferowane np. jako przedstawienia świętych rycerzy. Zamiast koron byłyby wówczas inne atrybuty.

z Lourdes oraz kult dziewczyny, która usłyszała jej głos rozwijał się w katolickim świecie od czasu uznania przez Kościół wyznań Bernadetty za prawdziwe. Ostatnia ćwierć stulecia była czasem kiedy masowo produkowane były i rozpowszechniane figury Marii jak też grupy figuralne. Grupa w Piekelniku prezentuje wszelkie cechy tzw. *Kirchenkunst*, czyli dziewiętnastowiecznej sztuki łączącej w jedną całość pierwiastki nazarenizmu, historyzmu i realizmu. Z punktu widzenia ikonografii i budowy formy jest ona ściśle powiązana z oficjalną nauką i tradycja przedstawieniową Kościoła w 3 tercji w. XIX. Trudno stwierdzić skąd te rzeźby pochodzą: tego rodzaju artefakty powstawały właściwie wszędzie, a rozbudowana sieć kolei żelaznych pozwalała na ich łatwy i stosunkowo tani transport. Zmiany te wymusiły nową aranżację środkowej części nastawy: formy prześwitu środkowego i jego plastycznej „zabudowy”.

D. Rok 1971.

W r. 1971 powstały dwie zasuwki. Są to obrazy z przedstawieniami św. Antoniego i św. Maksymiliana, wykonane przez malarza i konserwatora Czesława Preisa (1911-1977), absolwenta ASP w Krakowie (studia 1950-1955). Obrazy te były niedostępne, więc nie mogę nic o nich powiedzieć.

W podsumowaniu można stwierdzić, że mamy do czynienia z ołtarzem wykonanym na przełomie XVIII i XIX wieku, który ozdobiono wcześniejszymi o półwiecze, późnobarokowymi uszami ornamentalnymi. W latach osiemdziesiątych w. XIX ołtarz został przeniesiony z Lipnicy Wielkiej do Piekelnika i poświęcony pod nowym wezwaniem. Jego środkowy prześwit, zawierający figurę lub obraz, przerobiono by ustawić w nim grupę Matki Boskiej z Lourdes i Bernadetty Soubirous.

III. STAN ZACHOWANIA I PRZYCZYNY ZNISZCZEŃ

Ołtarz główny powstał na przełomie XVIII i XIX wieku. Od momentu powstania poddawany był wielu rearanżacjom kompozycyjnym oraz przekształceniom kolorystycznym. Blisko dwa wieki historii pozwoliły na liczne zmiany koncepcji wyglądu samego ołtarza oraz zmiany związane z odbiorem estetycznym. Ponadto całość struktury ołtarzowej została relokowana z Lipnicy Wielkiej do Piekelnika. Swego rodzaju odświeżeniu uległy partie pierwotnie złożone i srebrzone foliami szlachetnymi, zastąpione szlagmetalami w folii. Odległy czas powstania przyczynił się również do zmian zachodzących w materiałach z których wykonano obiekt. Niekorzystny wpływ miały również zmienne warunki wilgotnościowe i temperaturowe panujące w kościele oraz czynnikach biologicznych czyli żerowanie drewno jadów. W całości struktury ołtarzowej od strony odwrotu widoczne są bieżące reperacje i korekty w konstrukcji bądź dbałość o stabilne i wytrzymałe mocowanie poszczególnych ornamentów.

Aby dokładnie rozpoznać obiekt konieczna będzie pogłębiona diagnostyka. Przeprowadzenie szczegółowych badań zarówno stricte konserwatorskich jak i szeregu analiz laboratoryjnych. Odpowiednia ich interpretacja pozwoli podjąć właściwe decyzje co do renowacji ołtarza, szczególnie w zakresie jak ważnej konserwacji estetycznej. Obecnie podstawowym źródłem wiedzy na temat ołtarza głównego jest jego zewnętrzna obserwacja. Interpretacja wykonanych sond schodkowych oraz analiza pobranego materiału do badań w celu wykonania szlifów bocznych przedstawiających stratygrafię nawarstwień. Podjęcie prac konserwatorskich pozwoli na kontakt z zabytkową materią i odkryje wiadomości skrywane w obiekcie. Umożliwi odczytanie kolejnych zmian aranżacji i kolorystyki. Już na tym etapie udało się ustalić, iż ołtarz poddano co najmniej trzem przemalowaniom struktury. Figury świętych oraz aniołków poddawano częstszym odświeżeniom.

Przeprowadzając interpretację sond schodkowych i analizy wykonanych szlifów bocznych z pobranych nawarstwień możemy wysnuć pierwsze wnioski dotyczące nawarstwień występujących na ołtarzu. Strukturę ołtarzową poddano trzem (?) „odświeżeniom” kolorystycznym. Określenie pierwotnej kolorystyki ze aktualnie jest trudne niemniej jednak stwierdza się, że kolorystyka struktury ołtarzowej utrzymana była w błękitach natomiast profile utrzymano w jasnych tonach błękitu. Same ornamenty, uszaki oraz kolumny były pierwotnie złożone. Tabernakulum w jednym z wcześniejszych wydań było srebrzone, jednakże jak się wydaje nie jest to warstwa pierwotna.

Wtórne nawarstwienia pokrywające strukturę wykonano niedbale. Z dużym prawdopodobieństwem położono je bezpośrednio na warstwie brudu co przyczyniło się do utraty przyczepności warstw farby. Widoczne są liczne spękania oraz drobne spęcherzenia olejnej powierzchni zielonkawej monochromii ukazujące warstwy spod spodu. Warstwa zielonej olejnej monochromii wykazuje liczne nierówności powierzchni i wyraźnie widoczny dukt pędzla. Nierówności powierzchni przenoszone są w oczywisty sposób z licznych wcześniejszych nawarstwień, kładzionych nie zawsze równomiernie a monochromatyczność aktualnej warstwy wykończeniowej oraz jej połyskliwość uczyniają je.

Forma profili oraz ornamentów uległa spłyceniu na skutek jej wytracania przez kolejne nawarstwienia.

Duży wpływ na stopień zniszczenia miała zatem po części technologia późniejszych napraw i zmian podporządkowanych nowym koncepcjom estetycznym. Łączyło się to zapewne z wieloma zmianami warunków we wnętrzu kościoła, a tym samym z częstymi zmianami wilgotności i temperatury otoczenia.

Kolejny problem jaki daje się zidentyfikować w przypadku omawianego obiektu to zniszczenia powstałe na skutek bytowania szkodników drewna. Objawy te nie są bardzo widoczne od frontu ołtarza z racji licznych przemalowań i przełocień jego formy. Analiza drewna od strony odwrocia natomiast, ukazuje dramatyczne zniszczenia spowodowane przez szkodniki drewna (tutaj kołatek pospolity). Otwory wylotowe owadów szkodników zauważamy głównie w partiach ornamentów (barokowe uszaki z pierwszej kondygnacji ołtarza po jego obydwu stronach) oraz rzeźb (anioły oraz figury świętych). Obserwujemy olbrzymią ilość otworów wylotowych oraz pył drzewny u podstawy poszczególnych elementów ponadto dają się zauważyć liczne dorosłe formy owadów żerujących w strukturze drewna. W pozostałych partiach ołtarza efekty działalności drewnojadów nie są aż tak bardzo widoczne niemniej jednak w partiach łączeń niektórych elementów konstrukcji ołtarzowej dają się zlokalizować małe otworki.



Fot.1. Ołtarz boczny Matki Bożej z Lourdes, ściana północna nawy w kościele parafialnym Świętego Jakuba Apostoła w Piekelniku. Widoczne owadzie szkodniki drewna oraz pył drzewny u podstawy rzeźby.

Fot. Joanna Babraj- Mędrala, 2023 r.



Fot. 2,3. Ołtarz boczny Matki Bożej z Lourdes, ściana północna nawy w kościele parafialnym Świętego Jakuba Apostoła w Piekelniku. Widoczne otwory wylotowe powstałe po żerowaniu drewnojadów. Figura anioła z mensy ołtarzowej. Stan przed konserwacją. Fot. Joanna Babraj- Mędrala, 2023 r.



Fot. 3,5. Ołtarz boczny Matki Bożej z Lourdes, ściana północna nawy w kościele parafialnym Świętego Jakuba Apostoła w Piekelniku. Widoczne otwory wylotowe powstałe po żerowaniu drewnojadów. Figura anioła z mensy ołtarzowej oraz figura Św. Stefana z pierwszego poziomu retabulum. Stan przed konserwacją. Fot. Joanna Babraj- Mędrala, 2023 r

Szkodniki żerujące w świątyniach bywają dwojakiego rodzaju okazjonalne jak i stałe. Te drugie stanowią duże zagrożenie bowiem bytują one w obiektach przez wiele pokoleń przyczyniając się do spustoszeń drewnianych struktur. W omawianym przypadku wydaje się, iż mamy do czynienia ze szkodnikami okazjonalnymi. Jednakże stwierdzenie to będzie należało poddać weryfikacji podczas przeprowadzanych prac konserwatorskich. Należy pamiętać iż liczba otworów wylotowych w porażonym materiale nie jest wprost proporcjonalna do poziomu zniszczenia drewna. Szkodniki wykorzystują bowiem na swoje lęgownice już wcześniej istniejące.

Dalszym aspektem istotnym dla określenia stanu zachowania jest osłabienie pierwotnych mocowań rzeźb i ornamentów. Późnobarokowe ornamenty w formie uszaków na obrzeżach pierwszego poziomu retabulum w jego centralnej części poddano wtórnemu montażowi. Był to rodzaj reperacji ratunkowej. Potężnym ornamentom groziło oderwanie pod wpływem ich ciężaru i osłabionych połączeń od całości konstrukcji ołtarzowej. Ponadto ornamenty wzmocniono stosując poprzeczne listewki wzmacniające ażurową konstrukcję. Niektóre partie ornamentów uległy odłamaniu z racji ich osłabionej struktury. Pozostałe rozluźnione fragmenty pierwotnej konstrukcji zostały wzmocnione przy użyciu gwoździ, metalowych wkrętów, kątowników oraz drewnianych listewek wspierających mocowania.



Fot. 6,7. Ołtarz boczny Matki Bożej z Lourdes, ściana północna nawy w kościele parafialnym Świętego Jakuba Apostoła w Piekelniku. Widoczny pierwszy poziom retabulum, prawa strona. Zauważalne ubytki formy rzeźbiarskiej w ornamentcie barokowego uszaka. Ponadto od strony odwrocia widoczne wtórne wzmocnienia wykonane poziomymi listewkami w celu wzmocnienia osłabionej konstrukcji. Stan przed konserwacją. Fot. Joanna Babraj-Mędrala, 2023 r

Wspominane już wyżej zmiany warunków wilgotnościowych i temperaturowych na przestrzeni czasu doprowadziły do osłabienia włóknistej struktury drewna oraz spowodowały rysy, pęknięcia, szczeliny, deformacje, rozklejenia i rozluźnienia pierwotnej konstrukcji. Działaniem zapobiegającym powstawaniu tego typu pęknięć było stosowane drążenie rzeźb od odwrocia i usuwanie części rdzeniowej. W okolicy drążenia nie powstają zazwyczaj pęknięcia.

Partie złocen i srebrzeń zostały tak jak całość ołtarza poddane odświeżeniu. Zastosowano przezłocenie i przesrebrzenie form zarówno ornamentalnych, podziałów architektonicznych jak i figur wykorzystując nieszlachetne folie metalowe (szlagmetal i szlagaluminium). Pierwotne złocenia wykonane były w technice klejowej wykorzystując jako podkład glinę bolusową. Sama warstwa gruntów wykazuje liczne pęknięcia z racji wahań temperatury i wilgotności we wnętrzu kościelnym co jest widoczne nawet poprzez wtórne przezłocenia formy.

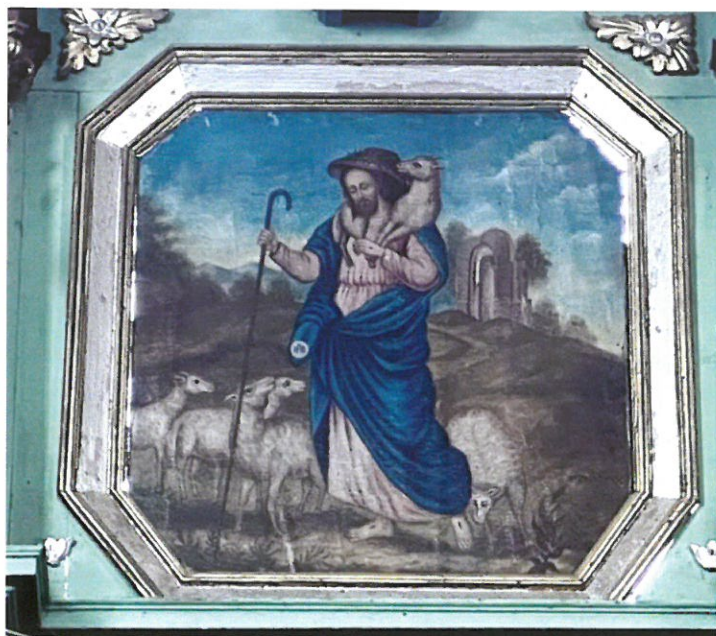


Fot. 8. Ołtarz boczny Matki Bożej z Lourdes, ściana północna nawy w kościele parafialnym Świętego Jakuba Apostoła w Piekelniku. Widoczny fragment figury anioła z prawej strony mensy ołtarzowej. W partii złoconej i polichromowanej szaty zauważalne ubytki gruntów do warstwy drewna. Polichromia przemalowana kilkakrotnie, partie złocen i srebrzeń "odświeżane" przy pomocy nieszlachetnych folii metalowych. Stan przed konserwacją. Fot. Joanna Babraj- Mędrala, 2023 r

Elementy polichromowane czyli karnacje oraz szaty figur świętych i aniołków przemalowano stosunkowo obficie kładzioną warstwą malarską, pozostawiającą często dukt pędzla na przemalowywanych partiach. Położona w ten sposób warstwa malarska powoduje w mniejszych formach rzeźbiarskich ich zatarcie i utratę pierwotnego charakteru i stylu danej epoki.

W ołtarzu winny znajdować się trzy obrazy jeden w górnym prześwicie retabulum – Chrystus Dobry Pasterz z XVIII w. oraz dwa kolejne w zasuwach z przedstawieniami św. Antoniego i św. Maksymiliana, wykonane przez malarza i konserwatora Czesława Preisa (do tych niestety nie ma dostępu).

Stan zachowania obrazu z górnego prześwitu z pewnością wymaga interwencji konserwatorskiej jednakże problematyka ta powinna zostać dokładniej zbadana w trakcie ewentualnych prac, obecny brak bezpośredniego dostępu uniemożliwia dokładną ocenę. W obecnej chwili stwierdzamy, iż lico obrazu przedstawia wysoki stopień zabrudzenia. Powierzchnia obrazu jest nierówna i lekko falująca a warstwa zaprawy jest spękana .



Fot. 9. Ołtarz boczny Matki Bożej z Lourdes, ściana północna nawy w kościele parafialnym Świętego Jakuba Apostoła w Piekelniku. Widoczny obraz z górnego prześwitu ołtarzowego przedstawiający Chrystusa Dobrego Pasterza. Stan przed konserwacją. Fot. Joanna Babraj- Mędrala, 2023 r

IV. BADANIA STRATYGRAFICZNE

Głównym celem badań było rozpoznanie oryginalnej kolorystyki, rodzaju i kolejności nawarstwień. Miejsca wykonania odkrywek wybrano w sposób przemyślany, zaczynając od miejsc uszkodzonych i tzw. naturalnych odkrywek.

Badaniami objęto dolny oraz środkowy poziom ołtarza bocznego Matki Bożej z Lourdes. Wyższe partie zostaną poddane analizie w trakcie projektowanych prac. Wybrano miejsca przedstawiające miarodajną stratygrafię warstw na strukturze ołtarzowej, na rzeźbach oraz złożonych ornamentach. Istotnym jest aby wnioski z pierwszego etapu badawczego zostały potwierdzone w trakcie przeprowadzanych zabiegów restauratorskich tak by uzyskać pełny obraz pierwotnej aranżacji kolorystycznej ołtarza.

Odkrywki wykonano metodą mechaniczną przy użyciu skalpeli. Warstwy usuwano stopniowo, po kolei, obserwując każdą usuwaną warstwę pod kątem cech charakterystycznych.

DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA ODKRYWEK

ODKRYWKA NR. 1	
	<p>LOKALIZACJA: dolny poziom retabulum od lewej strony.</p> <p>Odkrywka wykonana na strukturze ołtarzowej</p>
 <p> obiekt: Ołtarz boczny Matki Bożej z Lourdes właściciel: Parafia Rzymsko-Katolicka P.w. Św. Jakuba Apostoła w Piekelniku, Piekelnik 331, 34-472 Piekelnik nr. odkrywki: 1 lokalizacja: ściana północna nawy (lewa) dolny poziom retabulum struktura </p>	
	<p>Warstwa nr.1. jasno zielony, przemalowanie o spoiwie olejnym</p> <p>Warstwa nr.2. ciemny ciepły brąz przemalowanie o spoiwie olejnym</p> <p>Warstwa nr.3. jasno beżowe przemalowanie o spoiwie olejnym</p> <p>Warstwa nr.4. biała warstwa wyrównująca</p> <p>Warstwa nr.5. ciemny błękit, warstwa o spoiwie olejnym (?), najpewniej pierwotna warstwa. W niektórych partiach jasny błękit przenika się z ciemnym. Możliwe, że jest to wynik rozróżnienia tonacji w aranżacji kolorystycznej ołtarza. Warstwa monochromii położona jak się wydaje na warstwie wyrównującej</p> <p>Warstwa nr.6. drewno</p>

ODKRYWKA NR. 2



LOKALIZACJA: dolny poziom retabulum od lewej strony.

Odkrywka wykonana w płycinie.



obiekt: Ołtarz boczny Matki Bożej z Lourdes

właściciel: Parafia Rzymsko-Katolicka
P.w. Św. Jakuba Apostoła w Piekelniku,
Piekelnik 331, 34-472 Piekelnik

nr. odkrywki: 2

lokalizacja: ściana północna nawy (lewa)
dolny poziom, płycina



Warstwa nr.1. ciemny ciepły brąz przemalowanie o spoiwie olejnym

Warstwa nr.2. ciemna przygaszona czerwień przemalowanie o spoiwie olejnym

Warstwa nr.3. ciemny błękit, warstwa o spoiwie olejnym (?), najpewniej pierwotna warstwa. W niektórych partiach jasny błękit przenika się z ciemnym. Możliwe, że jest to wynik rozróżnienia tonacji w aranżacji kolorystycznej ołtarza.

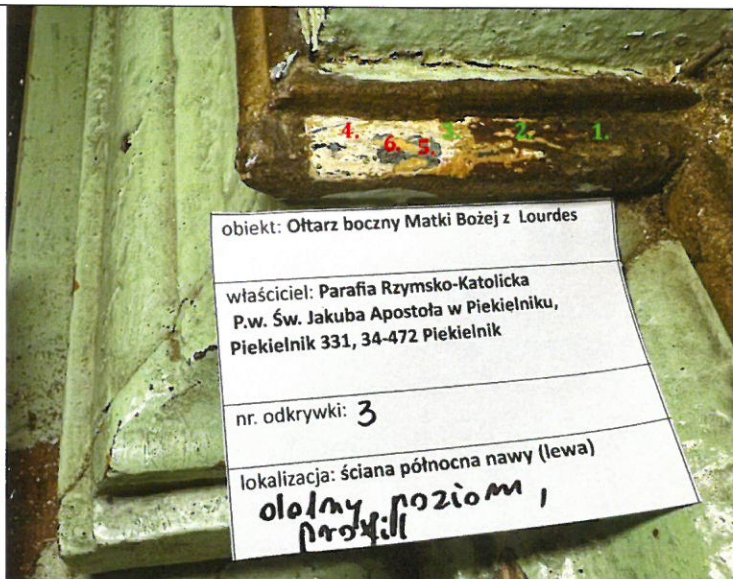
Warstwa nr.4. biała warstwa wyrównująca

ODKRYWKA NR. 3



LOKALIZACJA: dolny poziom retabulum od lewej strony.

Odkrywka wykonana w profilu.



Warstwa nr.1. szlagmetal

Warstwa nr.2. ciemne nawarstwienie, mikstion

Warstwa nr.3. jasno beżowe przemalowanie o spoiwie olejnym

Warstwa nr.4. biała warstwa wyrównująca

Warstwa nr.5. ciemny błękit, warstwa o spoiwie olejnym (?), najpewniej pierwotna warstwa. W niektórych partiach jasny błękit przenika się z ciemnym. Możliwe, że jest to wynik rozróżnienia tonacji w aranżacji kolorystycznej ołtarza.

Warstwa monochromii położona jak się wydaje na warstwie wyrównującej

Warstwa nr.6. drewno

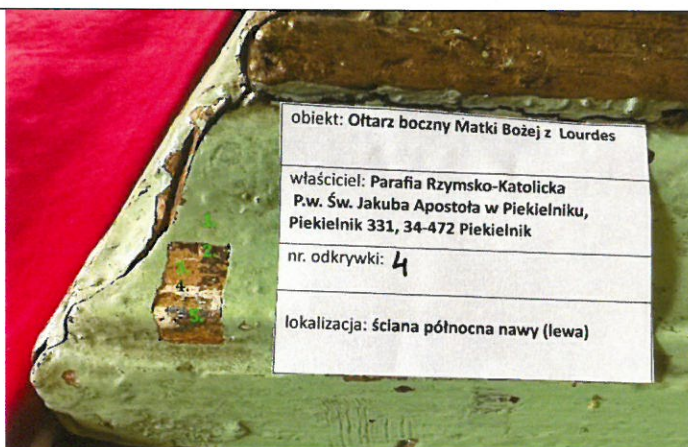


ODKRYWKA NR. 4



LOKALIZACJA: dolny poziom
retabulum od prawej strony.

Odkrywka wykonana na strukturze
ołtarzowej.



obiekt: Ołtarz boczny Matki Bożej z Lourdes

właściciel: Parafia Rzymsko-Katolicka
P.w. Św. Jakuba Apostoła w Piekelniku,
Piekelnik 331, 34-472 Piekelnik

nr. odkrywki: 4

lokalizacja: ściana północna nawy (lewa)

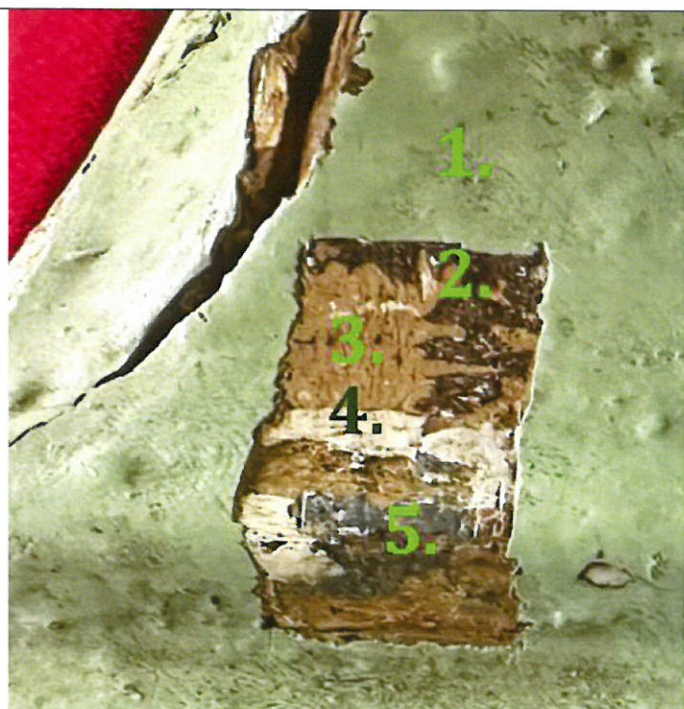
Warstwa nr.1. jasno zielony,
przemalowanie o spoiwie olejnym

Warstwa nr.2. ciemny ciepły brąz
przemalowanie o spoiwie olejnym

Warstwa nr.3. jasno beżowe
przemalowanie o spoiwie olejnym

Warstwa nr.4. biała warstwa
wyrównująca

Warstwa nr.5. ciemny błękit,
warstwa o spoiwie olejnym (?),
najpewniej pierwotna warstwa. W
niektórych partiach jasny błękit
przenika się z ciemnym. Możliwe,
że jest to wynik rozróżnienia
tonacji w aranżacji kolorystycznej
ołtarza. Warstwa monochromii
położona jak się wydaje na
warstwie wyrównującej

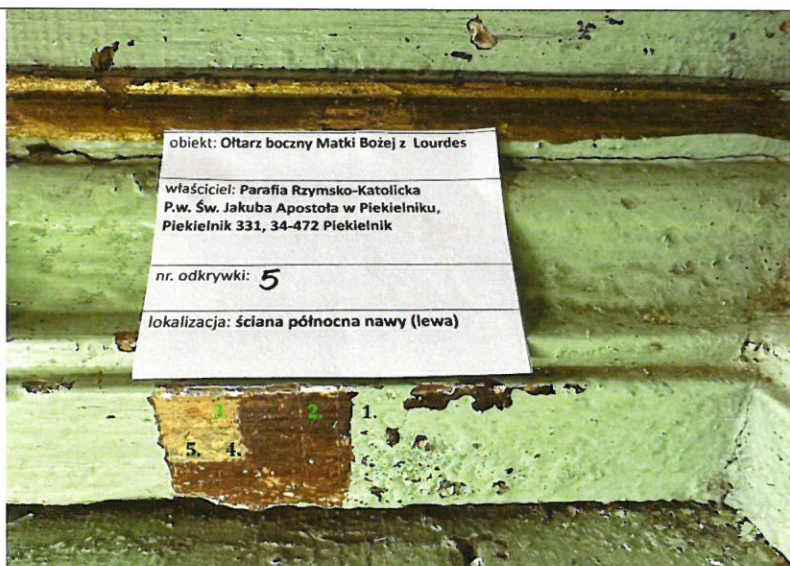


ODKRYWKA NR. 5



LOKALIZACJA: dolny poziom retabulum od prawej strony.

Odkrywka wykonana na strukturze ołtarzowej.



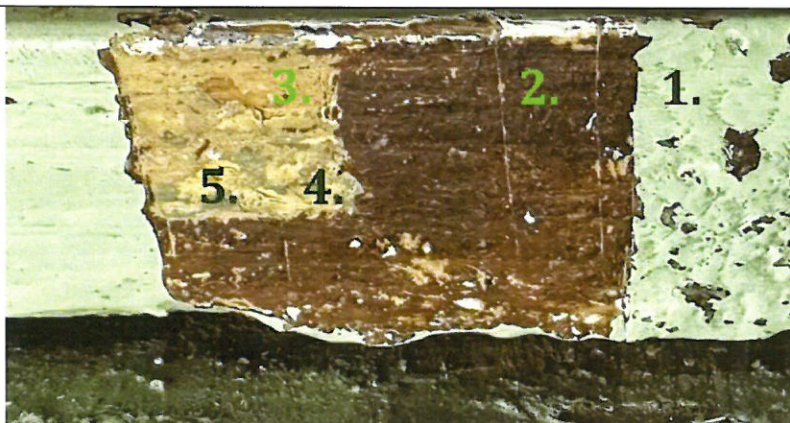
Warstwa nr.1. jasno zielony, przemalowanie o spoiwie olejnym

Warstwa nr.2. ciemny ciepły brąz przemalowanie o spoiwie olejnym

Warstwa nr.3. jasno beżowe przemalowanie o spoiwie olejnym

Warstwa nr.4. biała warstwa wyrównująca

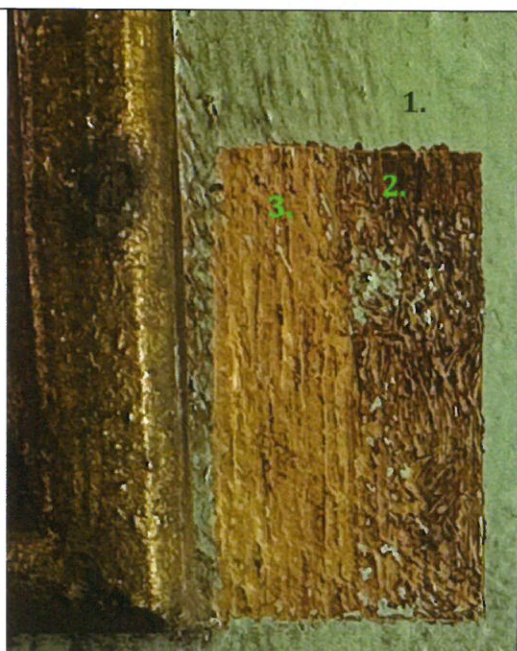
Warstwa nr.5. błękit, warstwa o spoiwie olejnym (?), najpewniej pierwotna warstwa. W niektórych partiach jasny błękit przenika się z ciemnym. Możliwe, że jest to wynik rozróżnienia tonacji w aranżacji kolorystycznej ołtarza. Warstwa monochromii położona jak się wydaje na warstwie wyrównującej



ODKRYWKA NR. 6




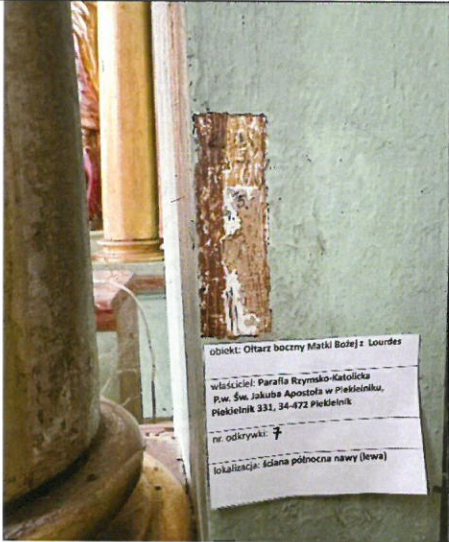

LOKALIZACJA: dolny poziom retabulum od prawej strony. Odkrywka wykonana na strukturze ołtarzowej.


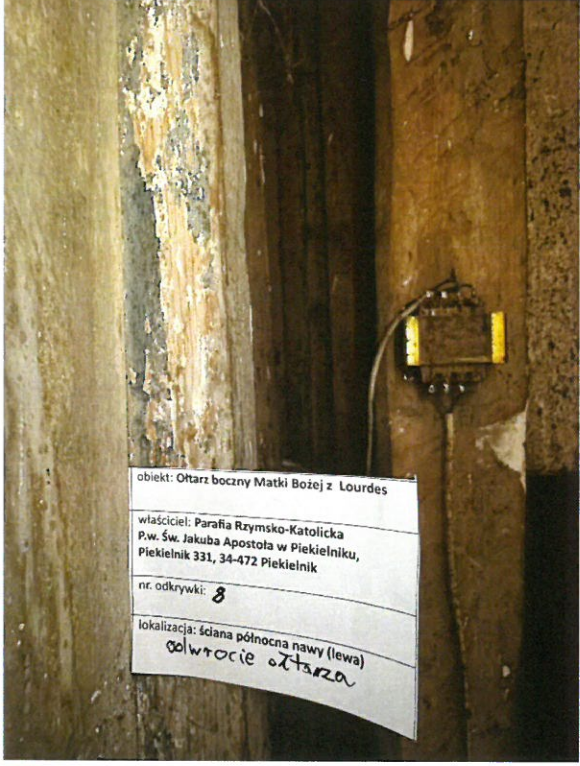


Warstwa nr.1. jasno zielony, przemalowanie o spoiwie olejnym

Warstwa nr.2. ciemny ciepły brąz przemalowanie o spoiwie olejnym

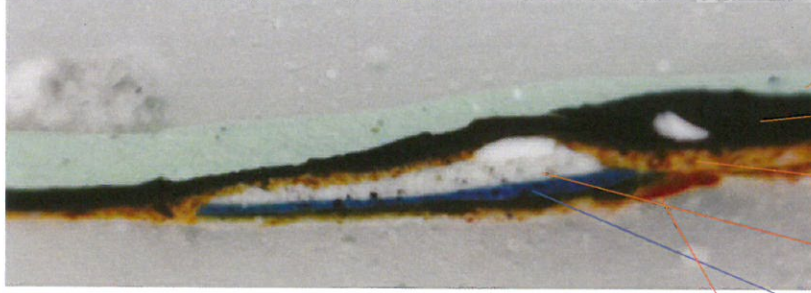
Warstwa nr.3. jasno beżowe przemalowanie o spoiwie olejnym

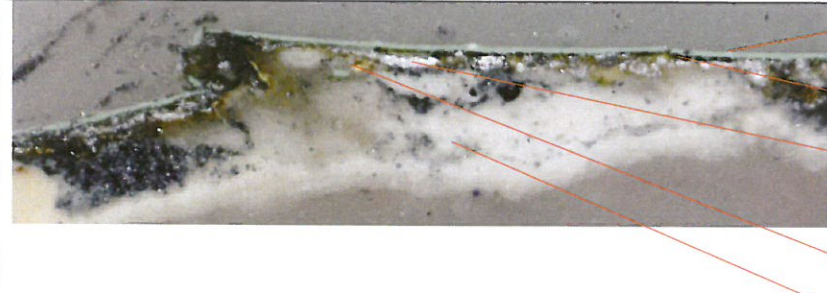
<p>ODKRYWKA NR. 7</p>	
	<p>LOKALIZACJA: pierwszy poziom retabulum od prawej strony za figurą Św. Władysława. Odkrywka wykonana na strukturze ołtarzowej.</p>
 <p> <small>obiekt: Ołtarz boczny Matki Bożej z Lourdes</small> <small>właściciel: Parafia Rzymsko-Katolicka</small> <small>Pow. Św. Jakuba Apostoła w Piekoszynie,</small> <small>Piekoszyn 331, 34-472 Piekoszyn</small> <small>nr. odkrywki: 7</small> <small>lokalizacja: ściana północna nawy (lewa)</small> </p>	
	<p>Warstwa nr.1. jasno zielony, przemalowanie o spoiwie olejnym Warstwa nr.2. ciemny ciepły brąz przemalowanie o spoiwie olejnym Warstwa nr.3. jasno beżowe przemalowanie o spoiwie olejnym Warstwa nr.4. biała warstwa wyrównująca Warstwa nr.5. błękit, warstwa o spoiwie olejnym (?), najpewniej pierwotna warstwa. W niektórych partiach jasny błękit przenika się z ciemnym. Możliwe, że jest to wynik rozróżnienia tonacji w aranżacji kolorystycznej ołtarza. Warstwa monochromii położona jak się wydaje na warstwie wyrównującej</p>

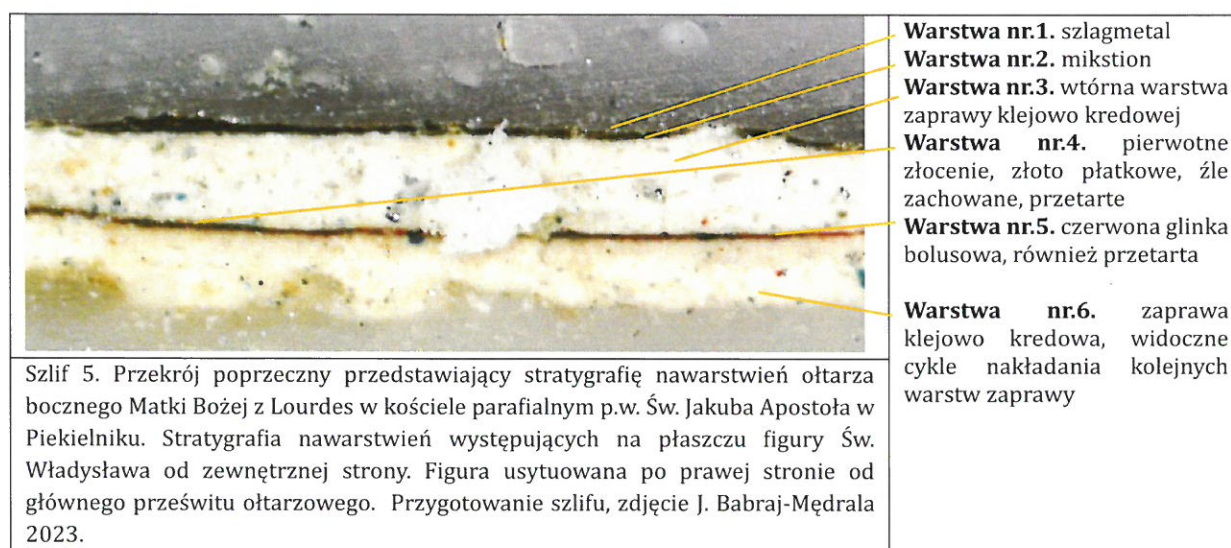
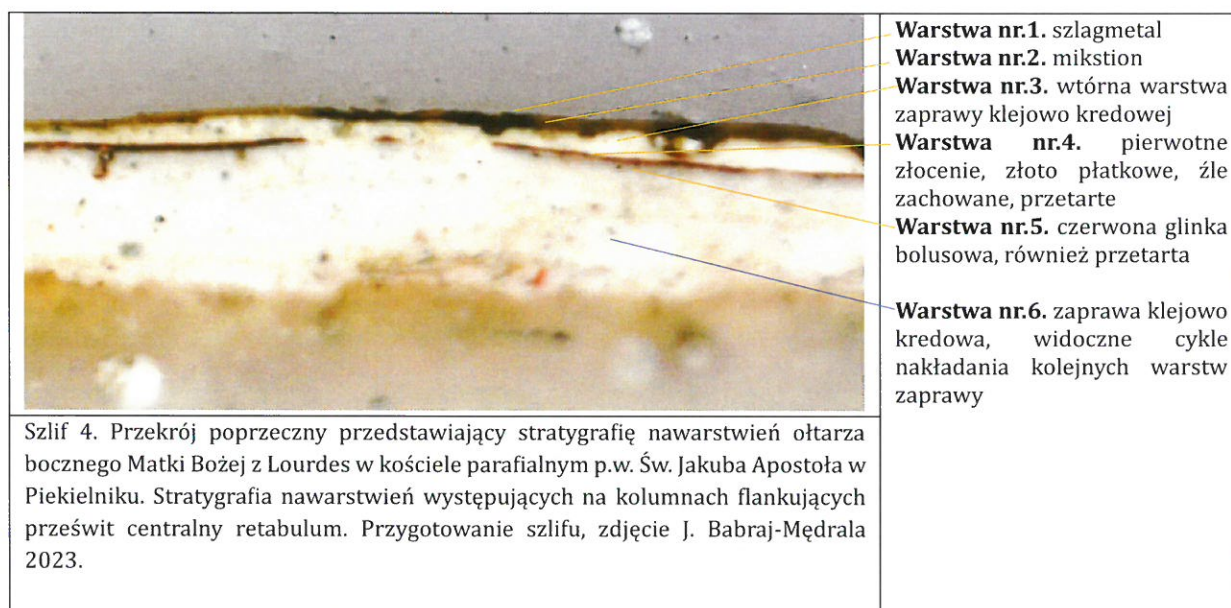
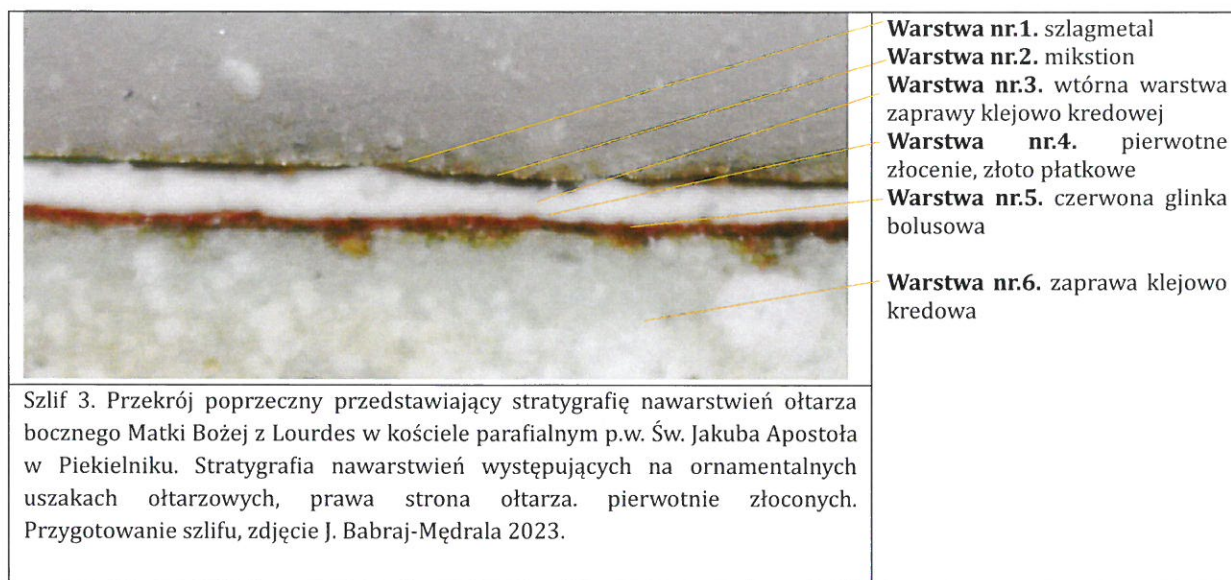
ODKRYWKA NR. 8	
	<p>LOKALIZACJA: odwrocie ołtarza. Odkrywka naturalna.</p>
	<p>Widoczny fragment błękitnej monochromii bez warstw wtórnych przemalowań. Monochromia w odcieniu błękitu została wykonana na białej warstwie podkładowej, wyrównującej.</p>

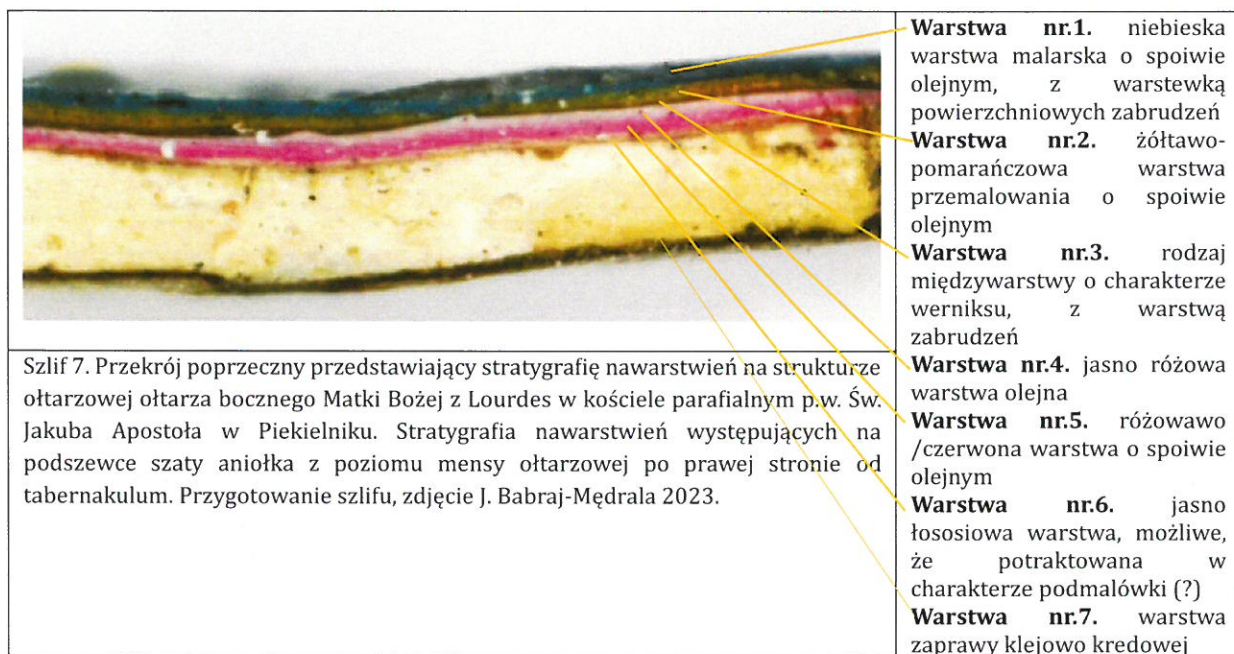
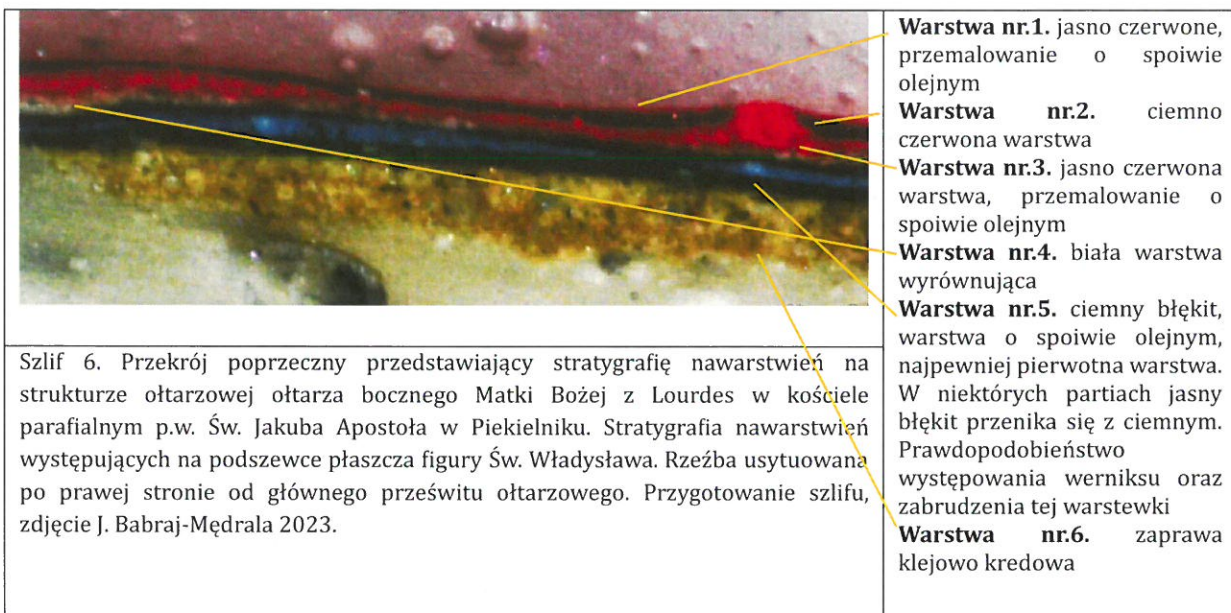
DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA SZLIFÓW BOCZNYCH

W celu określenia stratygrafii warstw wykonano przekroje poprzeczne przez zatopienie pobranych próbek w żywicy akrylowej i wypolerowanie papierami ściernymi. Przekroje oglądano pod mikroskopem Levenhuk DTX 500 mobi w powiększeniach 20- 230 x, jako źródło światła służyło wbudowane oświetlenie LED.

	<p>Warstwa nr.1. jasno zielony, przemalowanie o spoiwie olejnym</p> <p>Warstwa nr.2. ciemny ciepły brąz przemalowanie o spoiwie olejnym</p> <p>Warstwa nr.3. jasno beżowe przemalowanie o spoiwie olejnym</p> <p>Warstwa nr.4. biała warstwa wyrównująca</p> <p>Warstwa nr.5. ciemny błękit, warstwa o spoiwie olejnym (?), najpewniej pierwotna warstwa. W niektórych partiach jasny błękit przenika się z ciemnym. Możliwe, że jest to wynik rozróżnienia tonacji w aranżacji kolorystycznej ołtarza.</p> <p>Warstwa nr.6. czerwone wtrącenie trudne do identyfikacji, w przeprowadzanych sondach schodkowych nie stwierdzono jego występowania.</p>
<p>Szlif 1. Przekrój poprzeczny przedstawiający stratygrafię nawarstwień na strukturze ołtarzowej ołtarza bocznego Matki Bożej z Lourdes w kościele parafialnym p.w. Św. Jakuba Apostoła w Piekelniku. Stratygrafia drewnianej i malowanej struktury ołtarzowej składa się z 3 koncepcji kolorystycznych. Przygotowanie szlifu, zdjęcie J. Babraj-Mędrala 2023.</p>	

	<p>Warstwa nr.1. jasno zielony, przemalowanie o spoiwie olejnym</p> <p>Warstwa nr.2. ciemna warstwa trudna do identyfikacji</p> <p>Warstwa nr.3. warstwa srebrnej folii metalowej, prawdopodobnie szlag aluminium(?)</p> <p>Warstwa nr.4. żółtawe zabarwienie w warstwie zaprawy klejowo kredowej, aktualnie trudne do identyfikacji</p> <p>Warstwa nr.5. zaprawa klejowo kredowa</p>
<p>Szlif 2. Przekrój poprzeczny przedstawiający stratygrafię nawarstwień na strukturze ołtarzowej ołtarza bocznego Matki Bożej z Lourdes w kościele parafialnym p.w. Św. Jakuba Apostoła w Piekelniku. Stratygrafia nawarstwień występujących na tabernakulum. Przygotowanie szlifu, zdjęcie J. Babraj-Mędrala 2023.</p>	





Konkluzje płynące z przeprowadzonych badań stratygraficznych.

Struktura ołtarzowa została przemalowana co najmniej trzykrotnie jak wykazuje obserwacja sond schodkowych oraz szlifów bocznych pobranych próbek. Pierwsza warstwa patrząc od strony technologicznej to biała warstwa wyrównująca położona bezpośrednio na drewnie. Kolejno została wykonana warstwa monochromii w kolorze ciemnego błękitu. Najpewniej jest to pierwotna kolorystyka bocznego ołtarza Matki Boskiej z Lourdes. W takiej samej tonacji ciemnego błękitu utrzymano wypełnienia pływów na najniższym poziomie retabulum.

Złożone (szlagmetalem) profilowania najniższego poziomu w pierwszej warstwie technologicznej ukazują jasny błękit. (Zaleca się weryfikację w trakcie przeprowadzanych prac, przeprowadzoną w szerszej skali w trakcie odczyszczania obiektu).

Barokowe ornamenty, kolumny oraz szaty świętych i aniołów obecnie przezłoczone i przesrebrzone nieszlachetnymi foliami metalowymi pierwotnie pokryte były złotem płatkowym oraz srebrem w płatkach.

Polichromia wykonana na figurach świętych i aniołach również została wielokrotnie przemaalowana zmieniając ich pierwotną koncepcję kolorystyczną i tak:

- podszewka płaszcza Św. Władysława pierwotnie polichromowana była na kolor niebieski
- podszewka szaty prawego anioła z najniższego poziomu ołtarza polichromowana była na delikatny odcień czerwieni

W przypadku pozostałych rzeźb najpewniej mamy również do czynienia ze zmianami kolorystycznymi autorskich koncepcji.

V. WNIOSKI I ZAŁOŻENIA KONSERWATORSKIE

Celem niniejszych prac będzie konserwacja drewnianego ołtarza bocznego z kościoła parafialnego Św. Jakuba Apostoła powstałego na przełomie XVIII i XIX wieku. Ze względu na wiek, charakter obiektu, oraz na pełnioną funkcję w kościele będącym w kulcie, zakłada się przeprowadzenie konserwacji z dużym wyczuciem estetycznym i z poszanowaniem substancji zabytkowej.

Fundamentalnym założeniem przeprowadzanej konserwacji będzie powstrzymanie procesów destrukcyjnych, utwalenie substancji zabytkowej i przywrócenie właściwych walorów estetycznych.

Po zapoznaniu się ze stanem zachowania obiektu należy dążyć do przeprowadzenia pogłębionej jego diagnostyki. Obejmującej specjalistyczne badania laboratoryjne (fizyko-chemiczne pigmentów, zapraw i spoiw.). Pierwsze wykonane odkrywki na strukturze ołtarzowej oraz pobrany materiał do analizy nawarstwień na ołtarzu (na podstawie wykonanych szlifów bocznych), dają pewien obraz wcześniejszych aranżacji kolorystycznych ołtarza jednak nie wyczerpują tematu w pełni.

Po przeprowadzonych analizach historycznych, historyczno- sztucznych oraz wyciągnięciu wniosków z przeprowadzonych badań nasuwają się następujące przemyślenia:

- jak się wydaje pierwsza aranżacja kolorystyczna wykonana w formie monochromii na strukturze ołtarzowej była w odcieniu błękitu.

- w przypadku połączonych podziałów architektonicznych i profilowań dolnego poziomu ołtarza jako pierwszą barwną warstwę technologiczną odnajdujemy jasny błękit. (Zaleca się weryfikację w trakcie przeprowadzanych prac).

Po przeprowadzonym wstępnym rozpoznaniu poszczególnych wersji wystroju ołtarza i poddaniu analizie ich walory estetyczne, artystyczne i historyczne względem całości wystroju wnętrza kościelnego wydaje się zasadnym propozycja powrotu do „błękitnej” aranżacji ze złoceniami i srebrzeniami. Jednakże Kwestia ostatecznego wyboru typu dekoracji przywracanej na strukturze ołtarzowej zostanie podjęta komisyjnie (na podstawie przedstawionych prób). Już w tym momencie można stwierdzić, iż trzy ostatnie aranżacje kolorystyczne nie budzą wątpliwości co do ich niskich walorów estetycznych jak i technicznych.

W kwestii opracowania dekoracji pozłotniczych należy wykazać szczególną wrażliwość, zaleca się w miarę możliwości unikania efektu pozłocenia „na nowo” pretensjonalnego i stanowczo nie

naturalnego w tym wnętrzu. Wszelkie zabiegi i prace konserwatorskie będą zmierzać do wydobycia charakteru obiektu i zachowania jego wartości.

Ponadto sugeruje się poddanie rearanżacji tła dla grupy figuralnej z głównego prześwitu ołtarzowego. Postać Matki Boskiej ukazującej się św. Bernadettcie Soubirous w grocie skalnej prezentuje wszelkie cechy tzw. *Kirchenkunst*, czyli dziewiętnastowiecznej sztuki łączącej w jedną całość pierwiastki nazarenizmu, historyzmu i realizmu. Z punktu widzenia ikonografii i budowy formy jest ona ściśle powiązana z oficjalną nauką i tradycją przedstawieniową Kościoła w 3 tercji w. XIX.³

Wszystkie zastosowane środki oraz metody zostaną poprzedzone wykonaniem odpowiednich prób i testów a następnie wyborem najodpowiedniejszej. Całość przeprowadzanych zbiegów konserwatorskich zostanie wykonana z największym poszanowaniem substancji zabytkowej. W trakcie realizacji ważny jest dobór i zastosowanie właściwych metod i technik konserwatorskich oraz użycie odpowiednich materiałów które zagwarantują długotrwałość wykonanych prac.

Wszystkie dalsze badania i zabiegi konserwatorskie będą udokumentowane w formie opisowej oraz fotograficznej przed, w trakcie i po konserwacji.

VI. PROPONOWANE POSTĘPOWANIE KONSERWATORSKIE, OŁTARZ BOCZNY MATKI BOŻEJ Z LOURDES Z KOŚCIOŁA ŚW. JAKUBA APOSTOŁA W PIEKIELNIKU

Struktura ołtarzowa

- Wykonanie dokumentacji fotograficznej, (na każdym etapie prac).
- Inwentaryzacja rzeźb, ornamentów, ram z ewentualnym zabezpieczeniem zagrożonych partii polichromii bibułką japońską.
- Mechaniczne odczyszczenie całej powierzchni obiektu z luźno związanych nawarstwień brudu i kurzu.
- Demontaż ruchomych elementów: rzeźb, ornamentów, ram, obrazów. Wykonanie badań związanych z zakresem występowania warstw pierwotnych- dodatkowe sondy, odkrywki o większej powierzchni i w razie potrzeby badania analityczne.
- Odczyszczenie powierzchni drewna od strony odwrocia w tym celu proponuje się zastosować mieszankę alkoholu i detergentu.
- Poszerzona diagnostyka obiektu pozwoli odpowiedzieć na pytanie czy faktycznie sugerowana niebieska warstwa kolorystyczna jest najtrafniej wybraną historyczną aranżacją struktury ołtarzowej. W celu usuwania nawarstwień proponuje się zastosowanie gotowego preparatu do usuwania olejnych powłok Paint Stripper Gel, neutralizowanego benzyną lakową.
- Usunięcie późniejszych wtórnych i szkodliwych technologicznie nawarstwień ze

³ Kult Matki Boskiej rozwijał się w XIX wieku szczególnie intensywnie, do czego przyczyniło się ogłoszenie w 1854 roku dogmatu o Niepokalanym Poczęciu Najświętszej Marii Panny. Do najpopularniejszych i najbardziej czczonych wizerunków tego okresu należy widoczna w środkowej niszy ołtarza bocznego figura Matki Boskiej z Lourdes. Ten typ przedstawienia wykształcił się w wyniku wizji, jakich od 11 lutego do 16 lipca 1858 aż 18 razy w grocie Massabielle koło Lourdes doświadczyła Bernadetta Soubirous. Zgodnie z opisem dziewczynki posąg Marii w marmurze karraryjskim wykonać miał Joseph-Hugues Fabisch, uznany artysta, profesor szkoły artystycznej w Lyonie. Bernadettce nie spodobał się efekt jego prac, a i artysta nie był z nich zadowolony. Mimo to, gotowy posąg ustawiono w grocie i w niedługim czasie stał się inspiracją dla wielu podobnych przedstawień.

struktury ołtarzowej proponuje się przeprowadzać jak wyżej preparatem Paint Stripper Gel, neutralizowanego benzyną lakową, po uprzednim przeprowadzeniu prób i testów.

- Impregnacja drewna. Przeprowadzenie zabiegu impregnacji strukturalnej wykonane zostanie metodą nasączenia roztworem Hekolu I 50 w octanie etylu lub 20% roztworem Paraloidu B72 w mieszaninie rozpuszczalników aceton i ksylen w stosunki 1:3. Do impregnatu dodane zostaną środki owado- i grzybobójcze. Odparowanie elementów impregnowanych nastąpi w środowisku zagęszczonych par benzyny ekstrakcyjnej i kompozycji rozpuszczalników w celu opóźnienia odparowania i równomiernego rozłożenia żywicy i impregnowanym drewnie. Zacieki impregnatu zostaną oczyszczone rozpuszczalnikiem.
- Usuwanie wtórnych przełoeń i srebrzeń wykonanych nieszlachetnymi foliami metalowymi. Zabieg ten proponuje się wykonać również preparatem Paint Stripper Gel, w celu przyspieszenia przebiegu reakcji spęczniania wtórnych nawarstwień proponuje się naniesiony preparat w formie żelu przykryć szczelnie folią stretch-ową. Usuwając żelowy preparat zaleca się stosować tampony z waty nasączone acetonem.
- Uzupełnienie małych ubytków drewna kitem dwu składnikowym na bazie żywicy epoksydowej o nazwie Axson lub tym samym kitem z dodatkiem trocin. Ewentualne większe ubytki ornamentów zostaną wykonane z drewna tego samego gatunku z którego wykonano obiekt.
- Zlikwidowanie wadliwych połączeń stolarskich i metalowych gwoździ.
- Sklejenie rozluźnionych połączeń klejem glutynowym (Titebond) lub Pattex Wood oraz konstrukcyjne ich wzmocnienie przy użyciu drewnianych kołków.
- W dalszym etapie zakłada się uzupełnienie ubytków i rekonstrukcja warstwy zaprawy kredowo – klejowej. Opracowanie powierzchni zaprawy zostanie wykonane papierami ściernymi o zróżnicowanej gradacji a następnie zatarte „na mokro”.
- Położenie pulmentów pod rekonstruowane złocenia oraz srebrzenia.
- Uzupełnienie ubytków złocień złotem płatkowym i proszkowym w technice klejowej z uwzględnieniem podziałów na partie matowe i polerowane. W przypadku ubytków w partiach srebrzeń uzupełnienia zostaną wykonane srebrem płatkowym lub w proszku.
- Zmatowienie kleikiem złocień w partiach matów.
- Uzupełnienie ubytków warstwy malarskiej nastąpi analogicznie do historycznej warstwy pierwszej aranżacji kolorystycznej- błękitnej. Należy podkreślić jednak, iż ten etap pozostanie otwarty do momentu komisyjnego określenia najtrafniej komponującej się z wnętrzem kościelnym wersji kolorystycznej uwzględniającej przesłanki historyczne i stratygraficzne. Finalna decyzja zostanie podjęta po przedstawieniu i zaakceptowaniu barwnego opracowania warstwy monochromii ołtarzowej na komisji konserwatorskiej.
- Montaż poszczególnych elementów ołtarza w kościele w pierwotnym miejscu, zgodnie z wcześniej przeprowadzoną inwentaryzacją. Zaleca się zastosowanie tradycyjnych sposobów montażu, ewentualnie dodatkowych wzmocnień.

Figury i ornamenty ołtarzowe, drewniane, złoczone i polichromowane.

- Po przeprowadzonym uprzednim demontażu ewentualne równoległe zabezpieczenie zagrożonych partii polichromii bibułką japońską poprzez podklejenie.
- Wstępne odczyszczenie powierzchni figur z pyłu i kurzu metodami mechanicznymi przy użyciu miękkich pędzli szczecinowych.

- Usunięcie późniejszych wzmocnień konstrukcyjnych, gwoździ, drewnianych listew.
- Określenie zasięgu występowania warstw pierwotnych i wtórnych.
- Usunięcie późniejszych nawarstwień, przemalowań i przezłoeń szkodliwych technicznie, technologicznie odmiennych od pierwotnych oraz zmieniających autorską kolorystykę oryginału. Zabieg proponuje się przeprowadzić stosując preparat Paint Stripper Gel, neutralizowany benzyną lakową, po uprzednim przeprowadzeniu prób i testów.
- Usuwanie wtórnych przezłoeń i srebrzeń wykonanych nieszlachetnymi foliami metalowymi. Zaleca się jak wyżej przeprowadzić wykorzystując preparatem Paint Stripper Gel, w celu przyspieszenia przebiegu reakcji spęczniania wtórnych nawarstwień zaleca się, naniesiony preparat w formie żelu, przykryć szczelnie folią stretch-ową. Usuując substancję aktywną należy stosować tampony z waty nasączone acetonem.
- Doczyszczając powierzchnię złoeń, proponuje się stosować tamponów nasączonych acetonem. W przypadku złoeń należy wystrzegać się rozpuszczalników chłonnących wodę. Można przetestować skuteczność rozpuszczalników niepolarnych.
- W razie konieczności impregnacja drewna. Przeprowadzenie zabiegu impregnacji strukturalnej wykonane zostanie metodą nasączania roztworem Hekolu I 50 w octanie etylu lub 20% roztworem Paraloidu B72 w mieszaninie rozpuszczalników aceton i ksylen w stosunku 1:3. Do impregnatu dodane zostaną środki owado- i grzybobójcze. Odparowanie elementów impregnowanych nastąpi w środowisku zagęszczonych par benzyny ekstrakcyjnej i kompozycji rozpuszczalników w celu opóźnienia odparowania i równomiernego rozłożenia żywicy i impregnowanym drewnie. Zacieki impregnatu zostaną oczyszczone rozpuszczalnikiem.
- Doczyszczanie partii polichromowanych metodami chemicznymi. Proponuje się zastosować wodny roztworu preparatu Contrad 2000, po uprzednim przeprowadzeniu prób. Skuteczną mieszanką może być Contrad 2000 rozpuszczony w benzynie lakowej w stosunku 1:2 lub wykonanie piany z szarego mydła z terpentyną. W razie mocniejszych zabrudzeń proponuje się wykorzystać różnego rodzaju żeli lub pasty w których można zawiesić lotne rozpuszczalniki gdzie szczególnie wzmacniają się ich właściwości.
- Uzupełnienie ubytków i rekonstrukcja warstwy zaprawy kredowo - klejowej, opracowanie powierzchni zaprawy i położenie warstw pulmentu w partiach złoeń i srebrzeń. Aby uczynić formę złoconych powierzchni zostaną zróżnicowane na polerowane i matowe. Wykorzystane zostanie złoto i srebro w płatkach jak i proszkowe. Srebrzenia zabezpieczone zostaną rodzajem lakieru akrylowego, przeciwdziałającego oksydacji.
- Położenie warstwy werniksu pośredniego na powierzchni polichromowane (karnacje, włosy, szaty), będącego między warstwą pomiędzy oryginalną substancją malarską a warstwą uzupełnień wykonanych metodą punktowania.
- Uzupełnienie ubytków warstwy malarskiej na karnacjach i włosach figur metodą punktowania scalająco- naśladowczego. W tym celu proponuje się wykorzystanie farb tzw. konserwatorskich na bazie żywic ketonowych.
- Zabezpieczenie powierzchni polichromowanych warstwą satynowego werniksu.
- Powtórne umieszczenie figur w ołtarzu głównym.
- Wykonanie dokumentacji konserwatorskiej, opisowej i fotograficznej przedstawiającej stan zachowania i przebieg zabiegów na wszystkich etapach pracy.

Obraz z ołtarza bocznego

- Odczyszczenie powierzchni lica obrazu z luźnych nawarstwień brudu i kurzu.
- Demontaż obrazów z ram ołtarzowych.
- Zdjęcie obrazu z krosna.
- Zabezpieczenie narażonych fragmentów warstwy malarskiej przez naklejenie bibułki japońskiej stosując słaby roztwór kleju glutynowego (ok. 2 %).
- Zaleca się wykonanie zdjęć w świetle ultrafioletowym (UV), w promieniach podczerwonych (IR) w celu precyzyjniejszego rozpoznania obiektów.
- Odczyszczenie powierzchni warstwy malarskiej z pociemniałych werniksów za pomocą słabej mieszanki alkoholu i terpentyny, po uprzednim wykonaniu prób.
- Delikatne mechaniczne oczyszczenie odwrocia obrazu przy zastosowaniu miękkich gumek syntetycznych oraz pędzlami szczecinowymi do omiotania. Trudniej usuwalne plamy z farby czy zabrudzenia będą delikatnie usuwane skalpelem.
- Odczyszczenie lica obrazu metodami chemicznymi. Proponuje się zastosować wodny roztworu preparatu Contrad 2000. Skuteczną mieszanką może być Contrad 2000 rozpuszczony w benzynie lakowej w stosunku 1:2 lub wykonanie piany z szarego mydła z terpentyną. W razie mocniejszych zabrudzeń proponuje się wykorzystać różnego rodzaju żele lub pasty w których można zawiesić lotne rozpuszczalniki gdzie szczególnie wzmacniają się ich właściwości. Zabiegi będą poprzedzone wykonaniem prób na skuteczność i bezpieczeństwo dla warstwy malarskiej poszczególniej mieszanki, a każdorazowo jej użycie będzie stopowane i neutralizowane wacikiem nasączonym terpentyną.
- Przeprowadzenie ewentualnego prostowania zdeformowanych powierzchni płótna na stole niskociśnieniowym lub przez wykonanie samodzielnej prasy
- Podklejenie ewentualnych łusek wodnym roztworem Plextolu B500 lub Primalu AC poprzez przyprasowanie ich kauterem.
- Jeśli będą występowały, sklejenie drobnych dziurek i rozdarć płótna, wklejenie protez wykonanych z płótna o podobnej grubości i splocie do użytego pierwotnie. Protezy lub mostkowania proponuje się wkleić używając Bevy 371 w postaci filmu lub Vinavilu NPC.
- Wykonanie impregnacji osłabionego płóciennego podobrazia impregnatem ze spoiwa Beva 371 w benzynie lakowej.
- Ewentualne wzmocnienie osłabionego płótna podobrazia pasami brzeżnymi z płótna lnianego lub też wykonanie dublażu. Na obecnym etapie wiedzy wydaje się, iż ten zabieg nie będzie konieczny. (Ewentualny dublaż sugeruje się wykonać na płótno poliestrowe (w razie konieczności). Płótna syntetyczne są trwałe i stabilne odporne na działanie wilgoci i światła. W przypadku problemów z dostępnością materiału wykorzystanie płótna lnianego jest również prawidłowe. Wykonanie dublażu na stole dublażowym. Przygotowanie płótna dublażowego, wcześniej zdekatyzowanego i przeklejonego o odpowiednio dobranej gramaturze i splocie, zbliżonym do parametrów płótna oryginalnego.) Ewentualne usunięcie z lica obrazu pozostałości spoiwa dublażowego.
- Uzupełnienie ubytków warstwy zaprawy dwu składnikowym kitem Beva lub Beva Gesso P (gotowy kit jedno składnikowy) lub kitem Modostiuc (gotowy kit jednoskładnikowy z możliwością modyfikacji koloru masy pigmentami). W razie konieczności sugeruje się wypróbowanie modyfikowanego kitu klejowo- kredowego o składzie: 1 część 10% roztworu kleju króliczego, 3 części kredy strąconej, 1 część kredy bolońskiej oraz 0,2 części

terpentyny weneckiej. Następnie opracowanie powierzchni kitów i zaizolowanie ich roztworem szelaku.

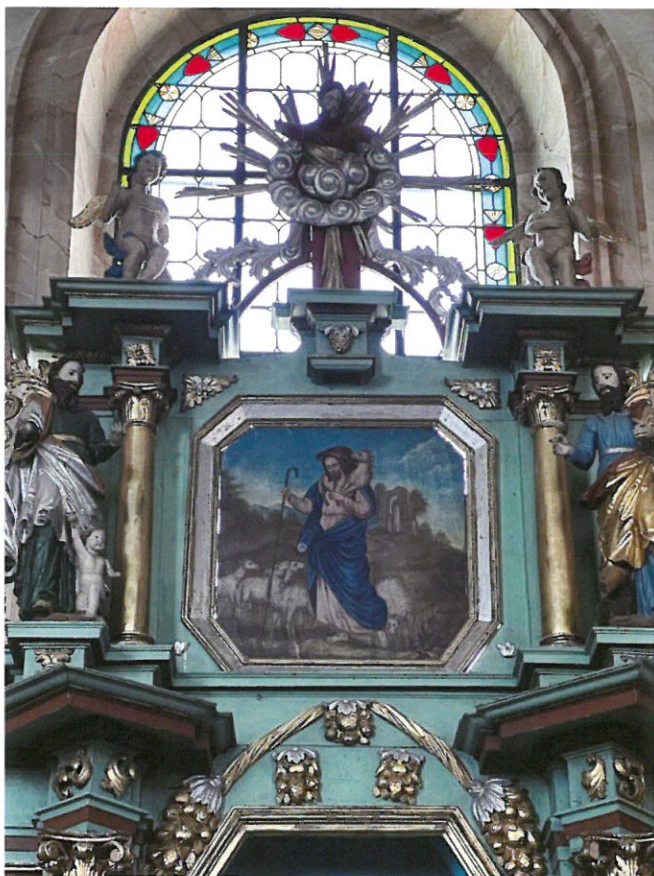
- Położenie warstwy werniksu pośredniego na powierzchnię obrazów, będącego między warstwą pomiędzy oryginalną substancją malarską a warstwą uzupełnień wykonanych metodą punktowania.
- Uzupełnienie ubytków warstwy malarskiej metodą punktowania scalająco-naśladowczego. W tym celu proponuje się wykorzystanie farb tzw. konserwatorskich na bazie żywic ketonowo- mastyksowych.
- Położenie satynowego werniksu końcowego stanowiącego zabezpieczenie.
- Naciągnięcie obrazu na krosna.
- Ponowne zamontowanie obrazu na krosnach w ramy ołtarza.
- Wykonanie dokumentacji konserwatorskiej opisowej i fotograficznej przedstawiającej stan zachowania i przebieg zabiegów.

VII. DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA PRZED KONSERWACJĄ



Z up. Małopolskiego Wojewódzkiego
Konserwatora Zabytków
[Signature]
mgr Paweł Dziuban
Kierownik Delegatury w Nowym Targu

Fot. 10. Ołtarz boczny Matki Bożej z Lourdes, ściana północna nawy w kościele parafialnym Świętego Jakuba Apostoła w Piekielniku. Widok ogólny. Stan przed konserwacją. Fot. Ks. Zygmunt Hopciaś, 2023 r



Fot. 11. Ołtarz boczny Matki Bożej z Lourdes, ściana północna nawy w kościele parafialnym Świętego Jakuba Apostoła w Piekelniku. Widoczny górny poziom ołtarza z obrazem Chrystus Dobry Pasterz. Stan przed konserwacją. Fot. Joanna Babraj- Mędrala, 2023



Fot. 12. Ołtarz boczny Matki Bożej z Lourdes, ściana północna nawy w kościele parafialnym Świętego Jakuba Apostoła w Piekelniku. Widoczny centralny poziom ołtarza. Stan przed konserwacją. Fot. Joanna Babraj- Mędrala, 2023



Fot. 13. Ołtarz boczny Matki Bożej z Lourdes, ściana północna nawy w kościele parafialnym Świętego Jakuba Apostoła w Piekelniku. Widoczny górny poziom ołtarz, figura Św. Marka. Stan przed konserwacją. Fot. Joanna Babraj- Mędrala, 2023



Fot. 14. Ołtarz boczny Matki Bożej z Lourdes, ściana północna nawy w kościele parafialnym Świętego Jakuba Apostoła w Piekelniku. Widoczny górny poziom ołtarz, figura Św. Mateusza. Stan przed konserwacją. Fot. Joanna Babraj- Mędrala, 2023



Fot. 15. Ołtarz boczny Matki Bożej z Lourdes, ściana północna nawy w kościele parafialnym Świętego Jakuba Apostoła w Piekelniku. Widoczny górny poziom ołtarza z obrazem Chrystus Dobry Pasterz. Stan przed konserwacją. Fot. Joanna Babraj- Mędrala, 2023



Fot. 16. Ołtarz boczny Matki Bożej z Lourdes, ściana północna nawy w kościele parafialnym Świętego Jakuba Apostoła w Piekelniku. Widoczny górny poziom ołtarza z obrazem w prześwicie Chrystus Dobry Pasterz. Stan przed konserwacją. Fot. Joanna Babraj- Mędrala, 2023



Fot. 17. Ołtarz boczny Matki Bożej z Lourdes, ściana północna nawy w kościele parafialnym Świętego Jakuba Apostoła w Piekelniku. Widoczny centralny poziom ołtarza z grupą figuralną przedstawiającą Matkę Boską z Lourdes z Św. Bernadettą. Stan przed konserwacją. Fot. Joanna Babraj- Mędrala, 2023



Fot. 18. Ołtarz boczny Matki Bożej z Lourdes, ściana północna nawy w kościele parafialnym Świętego Jakuba Apostoła w Piekelniku. Widoczny centralny poziom ołtarza. Detal, lewa kolumna flankująca centralny prześwit. Stan przed konserwacją. Fot. Joanna Babraj- Mędrala, 2023



Fot. 19. Ołtarz boczny Matki Bożej z Lourdes, ściana północna nawy w kościele parafialnym Świętego Jakuba Apostoła w Piekelniku. Widoczna prawa strona pierwszego poziom ołtarza. Stan przed konserwacją. Fot. Joanna Babraj- Mędrala, 2023



Fot. 20. Ołtarz boczny Matki Bożej z Lourdes, ściana północna nawy w kościele parafialnym Świętego Jakuba Apostoła w Piekelniku. Detal, figura Św. Władysława. Stan przed konserwacją. Fot. Joanna Babraj- Mędrala, 2023



Fot. 21. Ołtarz boczny Matki Bożej z Lourdes, ściana północna nawy w kościele parafialnym Świętego Jakuba Apostoła w Piekielniku. Widoczna lewa strona pierwszego poziom ołtarza. Stan przed konserwacją. Fot. Joanna Babraj- Mędrala, 2023



Fot. 22. Ołtarz boczny Matki Bożej z Lourdes, ściana północna nawy w kościele parafialnym Świętego Jakuba Apostoła w Piekielniku. Detal, figura Św. Stefana. Stan przed konserwacją. Fot. Joanna Babraj- Mędrala, 2023



Fot. 23. Ołtarz boczny Matki Bożej z Lourdes, ściana północna nawy w kościele parafialnym Świętego Jakuba Apostoła w Piekelniku. Detal, figura Św. Władysława, odwrocie. Stan przed konserwacją. Fot. Joanna Babraj- Mędrala, 2023



Fot. 24. Ołtarz boczny Matki Bożej z Lourdes, ściana północna nawy w kościele parafialnym Świętego Jakuba Apostoła w Piekelniku. Detal, figura Św. Stefana, odwrocie. Stan przed konserwacją. Fot. Joanna Babraj- Mędrala, 2023



Fot. 25. Ołtarz boczny Matki Bożej z Lourdes, ściana północna nawy w kościele parafialnym Świętego Jakuba Apostoła w Piekielniku. Detal, barokowy uszak ołtarzowy. Powierzchnia pierwotnych złoteń pokryta wtórnymi warstwami szlagmetal i szlagaluminium. Widoczne ubytki formy rzeźbiarskiej. Stan przed konserwacją. Fot. Joanna Babraj- Mędrala, 2023



Fot. 26. Ołtarz boczny Matki Bożej z Lourdes, ściana północna nawy w kościele parafialnym Świętego Jakuba Apostoła w Piekielniku. Detal, barokowy uszak ołtarzowy. Powierzchnia pierwotnych złoteń pokryta wtórnymi warstwami szlagmetal i szlagaluminium. Widoczne ubytki formy rzeźbiarskiej. Stan przed konserwacją. Fot. Joanna Babraj- Mędrala, 2023



Fot. 27. Ołtarz boczny Matki Bożej z Lourdes, ściana północna nawy w kościele parafialnym Świętego Jakuba Apostoła w Piekelniku. Widoczny anioł z dolnego poziomu ołtarza po lewej stronie od tabernakulum. Stan przed konserwacją. Fot. Joanna Babraj- Mędrala, 2023



Fot. 28. Ołtarz boczny Matki Bożej z Lourdes, ściana północna nawy w kościele parafialnym Świętego Jakuba Apostoła w Piekelniku. Widoczny anioł z dolnego poziomu ołtarza po lewej stronie od tabernakulum. Zauważalne otwory wylotowe drewnojadów, ślad ich aktywnego bytowania. Ponadto przeżłocenie formy po ubytkach powstałych do warstwy drewna. Stan przed konserwacją. Fot. Joanna Babraj- Mędrala, 2023



Fot. 29. Ołtarz boczny Matki Bożej z Lourdes, ściana północna nawy w kościele parafialnym Świętego Jakuba Apostoła w Piekelniku. Widoczny anioł z dolnego poziomu ołtarza po prawej stronie od tabernakulum. Stan przed konserwacją. Fot. Joanna Babraj- Mędrala, 2023



Fot. 30. Ołtarz boczny Matki Bożej z Lourdes, ściana północna nawy w kościele parafialnym Świętego Jakuba Apostoła w Piekelniku. Widoczny anioł z dolnego poziomu ołtarza po prawej stronie od tabernakulum. Zauważalne otwory wylotowe drewnojadów, ślad ich aktywnego bytowania. Ponadto ubytki warstwy gruntów do poziomu drewna. Stan przed konserwacją. Fot. Joanna Babraj- Mędrala, 2023



Fot. 31. Ołtarz boczny Matki Bożej z Lourdes, ściana północna nawy w kościele parafialnym Świętego Jakuba Apostoła w Piekelniku. Widoczny anioł z dolnego poziomu ołtarza po prawej stronie od tabernakulum. Zauważalne liczne otwory wylotowe drewnojadów, w partii odwrocia rzeźby. Stan przed konserwacją. Fot. Joanna Babraj- Mędrala, 2023



Fot. 32. Ołtarz boczny Matki Bożej z Lourdes, ściana północna nawy w kościele parafialnym Świętego Jakuba Apostoła w Piekelniku. Widoczny anioł z dolnego poziomu ołtarza po lewej stronie od tabernakulum. Detal zauważalne otwory wylotowe drewnojadów. Ponadto ubytki warstwy gruntów do poziomu drewna oraz przełoczenie formy wykonane szlagmetalem (w wielu miejscach po już powstałych ubytkach). Stan przed konserwacją. Fot. Joanna Babraj- Mędrala, 2023



Fot. 33. Ołtarz boczny Matki Bożej z Lourdes, ściana północna nawy w kościele parafialnym Świętego Jakuba Apostoła w Piekelniku. Widoczne tabernakulum. Stan przed konserwacją. Fot. Joanna Babraj- Mędrala, 2023



Fot. 34. Ołtarz boczny Matki Bożej z Lourdes, ściana północna nawy w kościele parafialnym Świętego Jakuba Apostoła w Piekelniku. Widoczny fragment tabernakulum. Wykonana odkrywka ukazuje srebrzenie struktury tabernakulum (aktualnie trudno stwierdzić czy jest to warstwa pierwotna). Stan przed konserwacją. Fot. Joanna Babraj- Mędrala, 2023



Fot. 35. Ołtarz boczny Matki Bożej z Lourdes, ściana północna nawy w kościele parafialnym Świętego Jakuba Apostoła w Piekelniku. Widoczny detal przedstawiający ornament w płycinie z dolnego poziomu ołtarza. Stan przed konserwacją. Fot. Joanna Babraj- Mędrala, 2023



Fot. 36. Ołtarz boczny Matki Bożej z Lourdes, ściana północna nawy w kościele parafialnym Świętego Jakuba Apostoła w Piekelniku. Widoczny detal architektoniczny, zauważalny brak profilowania. Stan przed konserwacją. Fot. Joanna Babraj- Mędrala, 2023

Joanna
Babraj- Mędrala
Joanna Babraj-Mędrala
 konserwacja dzieł sztuki
 nr dyplomu: 6772
 tel. 502 526 581